مەولەوی و گەرمەسێر

ئیبراهیم باجەلان

مەولەوی و گەرمەسێر

ئیبراهیم باجەلان

سەروەری و بلیمەتی مەولەوی لەوەدایە، کە لە کوێرە دێیەکی کوردەوارییەوە ، وەکو هەڵۆیەکی بەرزەفڕ دای لە شەققەی باڵ و بەسەر دەشت و شاخ و دۆڵەکانی کوردستاندا و بە چاوە تیژەکانی وێنەی دیمەنە دڵڕفێنەکانی کوردستانی ئەگرت بۆ نەوەی سەردەمی خۆی، و نەوەکانی دوا ڕۆژیش ئەو تابلۆ ڕەنگینانەی تۆمارکرد، چونکە مەولەوی وەکو مامۆستای نەمر (علاءالدین سجادي) ئەڵێت : وەنەبێ هەر مەلایەك بوبێ وەکو مەلاکانی تر تەنیا خەریکی دەرس وتنەوە بوبێت، بەڵکو مەولەوی بولبولی گوڵستانی ئەدەبی کوردی و کۆترە نەخشینەیەکی خانەقا و کۆڕی سوفیانیش بووە [1]. مەولەوی نەك هەر لەلای ڕووناکبیران ناسراوە، بەڵکو ناوبانگی مەولەوی لە لای نەخوێندەوارانی گەرمەسێر زۆر بڵاوبووە و لە بیرمە تاکو ساڵەکانی ١٩٦٠ و بگرە تاکو ١٩٧٠ش لە ناوچەی (بن کوورەی) قۆرەتو سەر بە قەزای خانەقین، چەند کەسێکی نەخوێندەوار مابوون شیعری مەولەوییان لەبەربوو، بەڵێ تاکو ئێستاش ناوی مەولەوی لە هی هەر شاعیرێکی تری کورد زیاتر بەسەر زمانی گەلەوەیە و خۆیشی لە زۆریان ماف خۆی زیاتر وەرگرتووە. ئەم ڕاستی یە بە گوێرەی مامۆستای پایەبەرز (مەلا عبدالکریمی مودەریس) ، بەشێکی ئەگەڕێتەوە بۆ ئەو پەیوەندی یە بەتینەی کە مەولەوی لەگەڵ شێخانیی

---

[1] -دەقەکانی ئەدەبی کوردی -علاءالدین سجادي- چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد ١٩٧٨، لا (٩٣) .

(تەوێڵە)دا بوویەتی کە خاوەنی گەورەترین خانەقاو خوێندنگای ئایینی بوون لەسەردەمی خۆیانا، لە کوردستانا مورید وەمەنسووبیان لە هەموو لا یەکیدا بووەو خوێندنگاو خانەقاکانیان فەقیو سوفیی لە زۆربەی ناوچەکانی کوردستانەوە تیابووە، ئەمەش بووە بە هۆی ئەوە شیعری مەولەوی زۆربەی ناوچەکانی کوردستان بگەڕێ ، جگە لەوە کە سەردەمی ژیانیشی پێشکەوتووتر بووە، لە سەردەمی(بێسارانی)و (سەیدی) کە لەگەڵ پایەی بەرزی شیعریشیانا هێشتا ناوبانگیان لە دەرەتانێکی تەسك دەرنەچووە، دیارە گەڕانیش بە شوێنانێکی زۆری کوردستانا بۆ فەقییەتی دەورێکی دیاری لە بڵاوبوونەوەی شیعری مەولەویدا هەیە[٢].

لام وایە چەند هۆیەك یەکیان گرتۆتەوە بۆ زیاتر بڵاوبوونەوەی شیعرەکانی مەولەوی لەناو خەڵکدا لەوانە : پەیوەندی بەشێخانی تەوێڵەو گەڕانی خۆی بە ناوچە جیاوازەکانی کوردستاندا بە مەبەستی فێربوونو خوێندن لە لای مەلا بەناوبانگەکانی ئەو سەردەمەدا وێڕای ئەوە کە مەولەوی لە بنەماڵەیەکی ئایینی بەناوبانگەو لە نەوەی (مەلا ئەبوبکری مصنف)ەو کوڕی مەلا سەعیدە لە دیی (سەرشاتە) لە دایکبووە، لە تیرەی ((تاوە گۆزی) کە یەکێکە لە پێنج تیرەی تایفەی باوەجانی .

ئەو حەلەی مەولەویو باوکیو باپیریو هۆزی مەولەوی لە ((سەرشاتە)) بوون، چەند فرسەخ لە (سەرشاتە)ش بەولاوە لەسەر وڵاتی ((زەهاو)) بوو[٣].

وەکو مامۆستای بەڕێز سەید تاهیری هاشمی ئەڵێت .

---

[٢] –دیوانی مەولەوی – کۆکردنەوە، لێکۆڵینەوەو لێکدانەوە لەسەر نووسین: مەلا عبدالکریمی مدرس لا.ب (سەرەتا) .

[٣] –مەولەوی : بەخامەی زانای بەناوبانگی ئەدەبی کلاسیکی کوردزان مامۆستا سەید تاهیری هاشمی (مامۆستای کورد) ژمارە (٧) بەهاری ١٩٨٩. لا ١٠

زۆربەی ناوچەکانی گەرمیان یاخود گەرمەسیر سەر بە میرنشینی (زەهاو) بووە لەو سەردەمەدا، جگە لەوەی کەلەو ڕۆژگارەدا زۆربەی دانیشتوانی گەرمیان بە شێوەی هەورامی یاخود(گۆران) قسەیان کردووە، خەڵکێکی زۆر لە کوردەکانی عێراق و ئێران بەم شێوەیە قسەیان ئەکرد .

زوبانی دێهاتەکانی دەوروبەری کرماشان و هەندێك لە هۆزو عیلەکانی پارێزگاکانی کەرکوك و هەولێرو دیالی لە عێراق و هەموو ئەو عیل و هۆزانە بە شێوەی زمانی گۆران کاروباری ڕۆژانەیان ئەنجام داوە و گفتوگۆیان کردووە، لەو ڕۆژگارەدا زیاتر لە ملیۆنێك کورد بەم شێوەیە قسەیان ئەکرد ، کە بریتی بوون لە ((گۆران ، هەورامی ، کاکەیی، قەڵخانی، باجەلان، زەند، دەلۆ ،زەنگەنە، مەنمی ، چنگنی، جەباری ، شێخان، سیامنصور، لەك، صالەیی، شوان، ڕۆژبەیانی، پالآنی، گل، گێژ، قەرەلوس) بویە گەورە شاعیرانی کورد لەو سەردەمە بەم شێوەیە شیعرەکانیان تۆمارکردووە وەکو: عێل بەگی، پیرشالیار ، سەیدی گەورە، سەیدی دووەم ، میرزا شەفیع ، خانای قوبادی، مەلا عبداللە خان، الماس خان، مەلای جەباری ،مەلا نەوشادی زەنگەنە، غەمناکی، ئەحمەد بەگی کوماسی و چەندین شاعیری تر[٤]

واتە ئەم شێوەیە کە ئەمڕۆ بە هۆی نەمانی میرنشینەکانی ئەردەڵان و هەورامان و باجەلان و زەنگەنەتاد برەوی وەکو جاران نەماوە .

لەو ڕۆژگارەدا بە شێوەیەکی فراوان لەناو خەڵکدا بە تایبەتی بڵاوبۆوە ، بۆیە مەولەوی تاوگۆزی بەئەم شێوەیە کە زمانی زگماکی خۆی نەبوە شیعری داناوە، جگە لە نزیکی ((سەرشاتە)) لە گەرمەسێرەوە، بۆتە هۆی ئاسان کردنی هاتوچۆی

---

[٤] -حقائق عن اللغة الكردية - ترجمها كاكەي فەللاح ، وعربها: مصطفى صالح كريم- جريدة التاخي- ١٩ اب -١٩٧٠ (الاربعاء) صفحة ثقافة كردية

مەولەوی لە نێوان - ئێلاخی (زەهاو) و گەرمەسێردا- لەزۆر شوێندا مەولەوی دڵسۆزی خۆی بۆ (زەهاو) ئاشکرا ئەکات وەکو :

دڵەی خەم خەیاڵ جۆش ئاوەردەوە

مەعدووم هەم هەوای (زەهاو) کەردەوە

زرنگەی صەدای ساز جەریشەی ئەعزام

کەمانچە دەستوور ماوەرۆ مەقام

بانگ ڕسواییم جەعاڵەم بەرزەن

زیندەگیم زیاد، مەردەنم فەرزەن

لەت لەت جەرگم (عومان) عەینەن

پڕ کەردەن ، برمان بوخار (بەحرین)

بەو تەور تەن غەرقەن نەگیج هووندا

ماچی مووریوەن هانە(جەیحوون) دا

ئیمشەو بەهەر حاڵ شەو وەڕۆ بەروون

ئەی خودا سا مەرگ سەحەر چێش کەروون [٥]

مەولەوی ئەم پارچە شیعرەی بە بۆنەی یادکردنەوەی هەندێ دۆستی زەهاوی یەوە وتوە شایەنی باسە کە (زەهاو) لەو سەردەمەدا شارێك بووە نزیکەی هەزار ماڵی تێدابووە، وەکو (جیمس بکنغهام) لەگەشتەکەیدا بۆ عێراق ساڵی ١٨١٦ ز دا باس ئەکاو ئەڵێت:

زەهاو: جێگەو مەڵبەندی پاشای باجەلانی کوردە؛ هەروەها ئەڵێت:

---

[٥]-دیوانی مەولەوی ل ٢٤٣ - ٢٤٤

خەڵکی ئەم ناوچەیە لە ڕوخسارو ڕەفتاریان جیاوازییەکی زۆریان هەیە لەگەڵ عەرەب و تورك و فارسەکان ، لام وایە ئەم شارە لە جێگەی شوێنەواری شاری ((حەلوان : ئەلوەن))ی کۆن دامەزراوە [٦](جیمس بکنغهام رحلتی الی العراق ١٨١٦ ص ٢٣٤ ج٢).

مامۆستا محەمەد ساڵح ئیبراهیمی (شەپۆل) سەبارەت بەم میرنشینە کوردە ئەڵێت: زنجیرەی پاشاکانی باجەلان لە ئەردەلانەکان کونترن و نزیکەی پێنج سەد ساڵ بەسەر (زەهاو)ی کۆن و هۆرێن، شێخان ،بن کوورە، قورەتو، سەرقەلا، جێگیران کۆپەسا، هەرێمی پشتکۆ، بەمۆمەللە ، جوانرۆ ، ڕەوانسەردا لەوپەڕی هێزو دەسەلاتدا میرییان کردووە، بە فەرموودەی ئەمیر شەرەفخانی بدلیس جارجارە حوکمیان تا دینەوەر ئەڕۆی .

ئاخرین میری باجەلان (برایم پاشا) بووە کەلە ١٢٨٥ی کۆچی مانگی لە گوندی ڕێژاوە مردووەو نێژراوە. بەڵێ (زەهاو) لەچاوی ئەو ڕۆژەدا شارێکی کوردەواری خنجیلانەبووە و میرنشینی (زەهاو) سەر بە ویلایەتی (بەغدا) بووە لە ساڵی ١٨٧٥ ز بەهۆی ڕێککەوتنی عوسمانییەکان لەگەڵ ئێران دا کۆتایی بەم میرنشینە کوردە هێنراوە، واتە بەر لە کۆچی دوایی مەولەوی بە چەند ساڵێك . بۆیە (مەولەوی) لەم پارچە شیعرەیدا ئەڵێت: دڵەکەم لەبەر زۆریی خەمو خەفەتی خۆی هەمیشە بیر لەخەفەت ئەکاتەوە، دیسانەوە هاتەوە جۆش منیش خەیاڵی سەفەری زەهاوم کەوتووەتەسەر ، ئەمجا مەولەوی لەشی خۆی شوبهاندووە بەسازودەمارەکانی لەشی شوبهاندووە بە تاڵەکانی ژێی سازەکەو لەبەر زۆری ئازاری لەشی زریکەی بە خەیاڵ بۆ داناوەو ئەو زریکەیەی شوبهاندووە بەو

---

[٦] بڕوانەرە زانای ناودار خانای قوبادی ، محەمەد صالح ابراهیمی (شەپۆل) گۆڤاری ئاوێنە ژمارە ١٠ ساڵی ١٣٧١

ئاوازەی کەلە کەمانچە بەرز ئەبێتەوە، پاشان چاوەکانی خۆی شوبهاندووە بە دەریای عومان و بەحرەین و فرمێسکی سوێری خۆی داناوە بە ئاوی دەریا، بڕیاریشی داوە کە وەك دەریا هەڵم و بوخاری لێ هەڵئەسێ، چاوەکانیش کەئەوسا فرمێسکیان تیابوو هەڵمیان لێ هەڵئەساوئەڵێت: ئەوەندە گریاوە فرمێسکی چاوەکانی بووە بە خوێن و پارچەوپارچە جگەری لە کاسەی چاویا گیرساوەتەوەو لەشیشی خەڵتانی خوێن بووەو لە دەریای خوێنا خنکاوە ئەڵێی مێروولەیەکە لەناو ڕووباری جەیحووندا کە دیارە بە هیچ کلوجیك دیاری نادا.

لە کۆتاییدا ئەڵێت: ئەمشەو هەرچۆن بێ ئەتوانم ڕۆژ بکەمەوە، بەڵام خوایە گیان سبەینێ چی بکەم، وەبەم حاڵەوە چۆن بتوانم بڕۆم بۆ زەهاو؟[٧]

ناوچەی ((زەهاو)) بە هۆی ڕێکەوتنی جوگرافیای شوێنەکەیەوە کەوتۆتە نێوان (گەرمەسێر)و کوێستانەوە، زۆرجار (مەولەوی) یادی ئەکاتەوەو ناوی ئەهێنێ وەکو لەم پارچە هۆنراوەیەدا، کەلە ((پاوە)) وتویەتی لە کاتی بەرەو خوارهاتنی عێل لە کوێستانی (داڵەهۆ)وە بۆ دەشتی زەهاو:

شەماڵ دارانەن..شەماڵ دارانەن

زەردی ی ڕەنگ نەڕووی وەڵگ دارانەن

تەمەن گەردەلوول، بادەن، بارانەن

بێزیای وارگەی سەرکۆسارانەن

هەوای سیاماڵ وێنەی جارانەن

پەی سەمەت زەهاو زەردەو یارانەن

---

[٧] – بڕوانەرە دیوانی مەولەوی لا (٢٤٣- ٢٤٤) .

مەو مەوو بەوبەو تەڵمیت بارانەن
گەرمیی بەزم نەزم سەر هەوارانەن
نظارەی ڕای ڕاز شەکەر وارانەن
فەصڵ سەیر صەید میرشکارانەن
چ خێرەن نامەرد مەر جەخاوەنی
بێ خۆف جەلوای ڕای زەهاوەنی
شۆ وەلای ئەو شۆخ جەمین پەڕەی گوڵ
دەوای دەرد سەخت پەی دەرمان دڵ
مدیۆ وە فیرقەی زەلیلان خێڵ
دیار نی یەن مەعدووم لونگ خەم وەپێڵ [8]
ئانا دەور مدۆ وە (شاهۆ) کۆوە
وەسزای دووری دیدار تۆوە
هەریەك چەنی یەك وا دەشا کەردەن
وادەشان ڕاسەن تاوە ڕۆی مەردەن
ئەو تا سایەی بەرد، ئەوتابۆوەگەرد
ئەو تەمو ئەو خەم، ئەو سەردی، ئەو دەرد.

مەولەوی لەم پارچە هۆنراوەیدا دیسان لە ڕێگەی سروشتەوە لە ناوەندی زەهاوەوە ئەڕواتەوە بەناخی دەروونی خۆیدا. بەهۆی پێشاندانی دیمەنی دژ بە یەکتری لە زەردی خەزان و پاییز بە چەند (لەقطەیەکی)تر تابلۆکانی ئەڕازێنێتەوە،

---

[8] –دیوانی مەولەوی لا(٣٠٧– ٣٠٨) مامۆستا مەلا عبدالکریمی مودەرس.

بە فلاش باك ئاسا ئەگەڕێتەوە هەوارگەی کۆساران.. واتە: ئەی شەماڵ نورە هاتۆتە سەر درەختەکانو ڕەنگی زەرد نیشتووە لە ڕووی گەڵا دارەکان، ئیتر دیسانەوە وەك جاران دەوارنشینەکان ئارەزووی گەڕانەوە ئەکەن بۆ (زەهاو)و زەردەو(یاران) کە ناوی دوودین لە ناوچەی (زەهاو).. مەولەوی تەنها بە وێنەگرتنی دێهاتو شوێنەوارەکان ناوەستێ، بەڵکو دەنگەکانیش تۆمار ئەکات وەکو خۆیان.. هو هوی خوڕین لە وڵاخ.. بەو بەو.. واتە : وەرە وەرە .

واتە دەنگی لە وڵاخ خوڕینی کۆچەریەکان دێت، ئاهەنگی ئاوازەو گۆرانی سەر هەوارەکان گەرمە. لەولایشەوە وادەی بەرێدا لاکردنەوەی جوان چاکانە بۆ قسەو کاتی تەماشای ڕاوە ئاسکی ڕاوچی یە پۆشتەو پەرداخەکانە، لێرەدا زیرەکیو وردەکاری مەولەوی بۆمان ئاشکرا ئەبێت کاتێ باسی ڕاوچیەکان ئەکات

.

باسی پۆشتەو پەرداخییان ئەکات ، چونکە تەنها بەگزادەو ئاغاکانو دەوڵەمەندەکان خەریکی ڕاووشکاربوونە- جارێکی تر پەرۆشی خۆی بۆ دیدەنی یار ئاشکرا ئەکاتو تورەیی خۆی دەرئەبڕێو ئەڵێت :

هەی شەماڵی نامەرد ئەوە چیتە خەوت لێ کەوتووە!، وا هیچ ترسی ئەوەت لە دڵ دا نی یە کە دۆست کوێستانی بە جێ هێشتووەو ڕێگای (زەهاوی) گرتووەتەبەر، ئەمجا داوا لە شەماڵ ئەکات تاکو بڕواتە لای ئەو دۆستە کە دەرمانی هەموو دەردێکی سەختی دڵە. دیسانەوە ئەگەڕێتەوە سەر وێنەیەکی دژ بە یەکتر، لە لای ڕاوچیە پۆشتەکانەوە،داماویو پریشانی خۆی ئەنوێنێوئەڵێت :

کە سەیری تاقمی هەژارانی خێڵەکە ئەکا من نابینی کە بەرماڵی خەمم کردووەتە شانم ،ئەگەر ئەحواڵی پرسیم وای وەڵام بدەرەوە بڵێ :ئەو هەژارە دڵ وەك کەباب برژاوە، لەتاو دەردی دووری تۆ هەر خول ئەخوا بە دەوری کێوی (شاهۆ)دا مەعدومیو شاهۆگفتیان داوە بەیەك وە ئەو گفتەیان ناشکێنن تا ئەم

ئەچێتە ژێر بەردی ئەلحەدو ئەو لە ڕۆژی قیامەتا ئەبێ بە تۆز ، بڕیاریانداوە شاهۆ تەمو سەرمای لێ نەبڕێو مەعدوومی خەمی لە دڵ دەرنەچێو لەش بێ دەرد نەبێ. توخمەکانی شاعیرێتی مەولەوی فرەلایەنن و پێویستیان بە لێکدان و پەرشکردن هەیە بۆ گەیشتن بەم ئامانجە گەرەکە لە گەڵ لایەنەوە پێنووسی تیا تاودرێو لە هۆنراوەکانیەوە دەست نیشان کرێت نەك بە پێچەوانەوە .

مەولەوی نیشتمانی بە خەڵکەکەوە لا خۆشەویست بووە، دەنا چاوی بەرایی نەداوە بە بێیاران بڕوانێتە جوانی نیشتمانەوە، ئەم ڕاستیە لە زۆربەی بەرهەمەکانی مەولەوی بۆمان ئاشکرا ئەبێت هەربۆ نموونە.. مەولەوی لە قەسیدەیەکدا کە لە لاواندنەوەی عبدالرحمانی کوڕی مەحمودی یاروەیسا وتوویەتی ئەڵێت:

کۆن ئەو دڵ دیدەش بەرایی بدۆ

وەگەرمیاندا بدیۆ وەبێ تۆ

کۆن ئەو چەم بێ تۆ بەو ڕەنگ دڵشاد بۆ

سەیر مەنزلگەی ئێلاخش یاد بۆ

داخ پەی تۆ چ تەور بێ ڕەحمی کریان

ئێلات پەی ئێلاخ باز ئیزنش دریان

هەوای وەرکاوان چەنی تۆ وەش بێ

صەدای شەتاوان چەنی تۆ وەش بێ [9]

هەروەکو لەمەوپێش ئاماژەم کرد مەولەوی پەیوەندییەکی گەرمی هەبووە لەگەڵ ناودارانی گەرمیان و ئێلاخدا بەتایبەت لەگەڵ بەگزادەکانی جافدا ، لە

---

[9] –دیوانی مەولەوی –لا (٣٥٥)

پارچە هۆنراوەیەکیدا کەلەسەر مەرقەدی (سید خلیل) وتوویەتی کە لە نێوانی کەلاری کۆنو دێی گۆبانە لە گەرمیان ، بە بۆنەی ئەوەوە وتوویەتی کاتی لەگەڵ جەنازەی قادر بەگی کوڕی کەیخسرو بەگی جاف چووە بۆ ئەوێ ، ئەو قادربەگە بە گوللەی وێڵ کوژرابوو، کە تیایدا ئەڵێت:

کام سارا صەد ڕەنگ نوور پێدا وەشتەن

گشتش کشت دەشت هەر هەشت بەهشتەن

فەزای سایەی عەرش دانای جەلیلەن

یا بارەگای پاك (سید خلیل)ەن؟

ئەسرار پەردەی غەیب مەحرەم پەیك

سایەی خودایی، سەلام علیك

کردەم نالایەق ئەروەسڵاوەن

ڕوو زەردیم موحتاج وەیەك جواوەن

هەریەك شەفیعێش پەی ویش ئاوەردەن

من خەجاڵەتیی وێم شەفیع کەردەن

یەکێ جەدۆسان بەو زام نۆوە

سەر نییان وەخاك ئاسانەی تۆوە

میهمان غەریو کەرەم سەرای تۆن

موحتاج وە ڕێزەی سفرەی ڕجای تۆن

درێغی مەکەر، ئامان صەد ئامان

مەفەرما میهمان بێ تۆشەئامان

یا خەلیل ، دەخیل کێ عادەت کەردەن

تۆشە وەدەرگای کەریمان بەردەن[10]

هۆنـراوەی مەولـەوی هـەروەك چـوار چێـوە گشـتی یەکـەی لەسـەرتاپای هۆنراوەکانی سروشتیدا دیمەنی تایبەتی و ناوی جێگەو چیاو ڕووبارو گوڵی بە هۆنراو بۆ مێژوو و یادگار هێشتۆتەوە[11] ئەوەتا بە بۆنـەی کۆچی دوایـی لاوێك لـە بەگزادەکان ئەڕواتە گەرمیان ولە دەشتی (کەلار)و گۆبان ڕو ئەکاتـە مـەقامی سـەید خەلیل بە وردکارییە پڕ لـە هونەرەکـەی لـەو زاتـە ئەپارێتـەوە ، بۆئاگاداری کردنی ئەو لاوە کوژراوەو شارەزاییەکی تەواو لە ئایەتەکانی قورئان دەرئـەبڕی سـەبارەت بە حـەزرەتی ئیبراهیمی خـەلیل ، کە ناوبـانگی بـە کـەرەمو ڕێـز لـە میـوان گرتـن ناسراوە، داوای لێ ئەکات کە چاوەڕوانی کشتو کاڵی بەجێهێنانی فەرزەکان لەم گەنجە نەکات چونکە میوانە، میوانیش واتە خۆراکی ڕێگا هەڵناگرن کاتی ئەدەن لە دەرگای کەریمان، ئەم ڕەجاو داخوازییە پێشکەش بە ئەو زاتـە ئـەکات ، لـەپاش دەربڕینی بچوکیمو خۆ بە کـەم زانین کە ئـەڵێت : ئەگـەر هەرکەسێك شـەفیعێك ، واتـە تکاکارێکی بۆ خۆی هێنـابێت من خەجاڵـەتی خۆمم کـردووە بـە تکاکـار ، ئەمەش ئەو پەڕی پاکی و بێگەردی ڕەفتاری مەولەویمان پیشان ئـەدا لە کاتێکدا مەولـەوی : (پیری بە ڕاستی شـاعیران، سـەردەفتەری خۆشپەیکەری ئـەدیبان و بادە نۆشی خانەدانی (تـاوگۆزێ) ئارایشدەری بەرە بابی شاهۆیی ، پێغەمبەری شیعری سەدەی ڕابوردوو ،شەیدا بە نووری پاکی یەزدان بووە) وەکو مامۆستا

---

[10] -دیوانی مەولەوی لا (٣٥٧-٣٥٨)

[11] -د. عزالدین مستەفا رەسوڵ (مەولەوی) بەرهەمی و شتێك دەربارەی سروشت.

سجادی ئەڵێت [١٢] بەڵێ مەولەوی بەو هەموو عیلمو عیرفانەوە، کردەوەی بە نزمو خۆی بەشەرمەزار ئەزانێت، کە شایانی ئەوە نەبێت ڕەجا لە زاتێکی وەك سەید خەلیل بکات! بەڕاستی وەکو داب و نەریتی گەورە پیاوانی تەصوف و عیرفان پەیڕەوی ئەو حەدیسە ئەکا کە ئەڵێت (من تواضع لله رفعه) واتە هەر کەسێك مل کەچی بۆ یەزدان بکات بەرزی ئەکاتەوە. ئەمە یەکەم دیمەنی دەشتە کاکی بە کاکیەکەی گەرمیان نی یە لە بەرهەمەکانی مەولەویدا ، بەڵکو تەنیا لە بەرهەمە پارێزراوەکانی مەولەوی چەند جارێك باسی دەشت و دۆڵ و ڕووبارو هەردو بەرزاییەکانی گەرمیان هاتووە . لە پارچە هۆنراوەیەکی بەرزی (مەولەویدا) لەگەڵ خێڵی (جاف) دا لە کاتی کۆچ کردنیان ئەکەوێتە ڕێ بەرەو کوێستان قوناغ بە قۆناغ و فەرسەخ بە فەرسەخ وێنەی ئەو کۆچە تۆمار ئەکات. لە تابلۆیەکی ڕەنگیندا کە تێکەڵاوی بە هەست و سۆزو عەشقی گەرمی دەروونی خۆی ئەکات، بەڵکو تابلۆیەکی پڕ لە ڕۆمانسیەتمان پێشکەش ئەکات. کەلە کاتێکدا ڕێبازگەی ڕۆمانتیك لە ئەوروپا باوی سەندو بڵاوبوەوە ئەم لە تاوەگۆزو هەورامان ئەو شێوەیەی گرتبو، ئەمەش بە مەرجێك کە وەنەبێ ئەم ئەو شێوەیەی لەوان وەرگرتبێ [١٣] ، چونکە دووری کوردستان لەئەوروپا و نەزانینی مەولەوی شێوە زمانی ئەوان ئەمەمان بۆ دەرئەخا.. ئەوەندە هەیە یاسای گۆڕان کاری کرد لە ئەدەبی کوردو بە تایبەتی لە شەخسی مەولەوی بلیمەتا کە بتوانێ ئەو بەرهەمەی دایئەڕێژێ نەخش بگرێ بە ڕۆمانتیك . جگە لەمەش وەستایەتیەکەی لە بەکارهێنانی هونەرە ئاشکراییەکان و بە تایبەتی تر لە لێکچوندا کە هێناویە ..

---

[١٢] –مێژووی ئەدەبی کوردی – علاو الدین سجادی – لا (٢٦٧) مەولەوی .

[١٣] –دەقەکانی ئەدەبی کوردی / علا الدین سجادی / لا ٩٥.

بڕوانە ئەم تابلۆ ڕەنگینانە کە لە وێنەی کۆچ کردنی جافەکاندا لە گەرمیانەوە بەرەو کوێستان بۆمان تۆمار ئەکات :

نەوای کەژاوەی لەیلێ نازانەن
سەرەتای تەڵمیت شیرین ڕازانەن

وەی ڕۆی دمای کۆچ مەجنوون بەختانەن
ناڵەی فەرهادیی زامەت سەختانەن

چون شێویالانەی دڵان پڕ داخان
جۆق جۆق سیامالْ شین پەی لەیلاخان

سەرعیل عەرزم هەن لابکەرەوە
خێلْ خانەی دڵان ها لە بەرەوە

ماڵاتش سەرجەم وە دەرد ئەو گارەن
هەردو هەوارگەش مافەتە دارەن

دەوڵەتمەندەنی لابدەر چەنەش
ماڵات و حەشام وێت مەدەروەنەش [١٤]

---

[١٤] -دیوانی مەولەوی لا (٤١٦-٤١٧)

کۆچ خێرت بۆ ئیمساڵ چون ساڵان
تالای ئێل بەگی ی ئێل نەوماڵان

وەختی چون ساڵان وە دەروون ئاوەرد
پووشانەی دڵان لە وەرپای ئەو هەرد

پرسان کۆن چێشەن پووشانەش نامان
چون تاڵان بەردان جواو دەر ئامان

نەدیەی شادی دیەنیش خاربی
جە ئاشناییش تاقەت بێزار بی

گێج مەدا سەبوون شارەزوور دڵ
سیروان هووناو دەروونش گوڵ گوڵ

ولژاوش مەویەرد نەدەماخ دەم دەم
تاف مەوەست سەراو چەرخ زەڵم چەم

عەدەمش نەپووش هەستی مەکەرد ساف
منمانا چون خەس هەستیش نەڕووی تاف

هەوای هاژەی تاف بەردەبێ هۆشم
بەڵام ئەی چەند بەیت ئامانە گۆشم

ئای بەختم توغیان وێران ماڵیشەن
گەرمە سێر دڵ سیاساڵیشەن

کۆز سۆچیای دەروون پڕدەرد
ماڵات شادیم یەکسەر قڕان کەرد

کزەی ڕەشەبای هەناسان سەرد
سیاماڵ عەیش تەختە تەختە کەرد [١٤]

هاوماڵان یاوان بە وارگەی جاران
من بێ بارە بەر مەندەی هەواران

جەورەکەی سەر ئێل خەم بێ شومارەن
خێڵ خانەم بەر پێچ تا خێڵ ئەو خوارەن [١٦]

---

[١٤] -دیوانی مەولەوی لا (٤١٨- ٤١٩) .

شاعیر لەم پارچە هۆنراوەیەدا زۆر بە وردکارییەوە داب ونەریتی عێلٚو کۆچ و کۆچ بارمان بۆ تۆمار ئەکات . لەگەڵ تێکەڵ کردنی ئەو دیمەن و تابلۆیانە لەگەڵ هەستی عاشقان دا کە لە دوای کۆچی یارانەوە دەنگی هاوارو ڕۆ ڕۆیان لێ بەرز ئەبێتەوە . لەبەر ڕەش بەختیان کە وەکو بەختی مەجنون ڕەشەو ناڵەیان وەك ناڵەی فەرهاد سەختە چونکە گرفتاری زامی سەختی دڵداری بوونە ، بە تایبەت کاتێك هێلانەی خۆشەویستەکانیان ئەڕوخێ و دەواری ڕەشی دۆستانیان ئەپێچرێتەوەو بەرەو کوێستان ئەڕوات . لە پاش ئەم سەرەتایە ، مەولەوی مەبەستی خۆیمان بۆئاشکرا ئەکاتەوە ڕوو لە کاکەی سەرعێڵ ئەکاو ئەڵێ: قسەیەکم هەیە ئەمەوێ عەرزتی بکەم لابکەرەوەو گوێم بۆ شل کە: یار کە جێگەی هۆزی دڵانە لە پێشەوەیە ، مەڕوماڵاتەکەشی کە کۆمەڵی دڵدارەکانیەتی هەموو گرفتاری دەردبوون، چونکە دەورو بەرو ناوچەکەی دەردەدارە هەرکەس نزیکی بکەوێتەوە بە دەردی خۆشەویستی گرفتاری ئەکا، تۆیش مەڕوماڵاتێکی زۆرت هەیە ئاگات لێ بێ خۆتی لێ لادەو مەڕوماڵاتەکەت مەدە بە قەڵبەی ناوچەکەی ئەودا. مەولەوی باسی هەموو داب و نەریتی کۆچەرییەکانمان بۆ ئەکات، وەکو پووشانە واتە مافی پووش کە حەیوان خواردوویەتی و خاوەن شوێن لەخاوەن حەیوانی ئەسێنێ لە جیاتی لەوەڕ .

لە پاش گێڕانەوەی خراپی حاڵی ، باسی سەبوون واتە : با گەرمەکەی گەرمیان ئەکا ئەو گڕەیەکە لەهەر کەسێ بدا ئەیپروکێنێ . دوا ئەوسا نورەی باسی چەمی زەڵم و بناری شارەزوورو سەراوی سوبحان ئاغا، تاوەکو ڕێگا بۆ باسی هەناسەی گەرمی دڵی خۆی بکات کە وەك بای سەبوونی شارەزوور بەتینە گێژ ئەخوات و

[16] –دیوانی مەولەوی لا ٤٢٠ .

خوێناوی دەروونی کە ئەوەندەی ئاوی سیروان زۆر ە ، کوڵ ئەخوا ، وەکو هەموو شیعرە بەرزەکانی مەولەوی لەم شیعرەدا وردەکاریەکی جوانی کردووە کە (سیروان)و (زەڵم)و (سەراو)و (شارەزوور)ی کۆکردۆتەوە. لە لا یەکەوە لەبەرئەوە کەئەم سێ ئاوە لە شارەزوورن‌و لە لایەکی ترەوە لەبەرئەوە کە (شارەزوور) ڕێگای گوزەری جافەکان بووە.

ئەمجا کە باسی (گەرمەسیر) ئەکاو ئەڵێت ئەمساڵ سیاساڵی یە واتە ساڵەکەی نەهاتەو بێ بارانی یەو دەروونی پڕ دەردی وەك کۆزی سووتاوی لێ هاتووە، شادی‌و خۆشیشی لانەماوە وەك مەڕومالات قڕانی کردووە، لە کۆتاییدا باسی کزەی ڕەشەبای هەناسەی ساردی ژیانی خۆی ئەکات کە تەختەکانی دەواری ژیانی تێك داوە. تاکو ئەڵێت هاوماڵەکانم هەموو گەیشتنە هەوارگەی کوێستانی پێشوویان، من نەبێ لەبەر بێ بارەبەری لە جێی خۆما ماوەمەتەوە ، دوایی باسی جەور و ستەمی سەر عێڵی خەم‌و خەفەتەکانی ئەکات کەلە ژمارە نایەت،لەبەرئەوە ناتوانێ بڕوات بۆ کوێستان‌و دەواری بە پێچراوەیی لە جێی خۆیا ماوەتەوە تا خێڵ دێتە خوارو ئەگەڕێتەوە بۆ گەرمیان، هەرچەند باس باسی کۆچ‌و کۆچ باری عێلە بەڵام هەروەکو وەستاکاریەکەی خۆی مەولەوی باسی (معانات)و دەردەسەری‌و بەجێ ماویی خۆیمان بۆ ئەکات لە ژیاندا، لە هەمان کاتدا باسی جەورو ستەمی زۆربەی سەرعێلەکانیش ئەکات کەلەو سەردەمەدا هەژارانیان ئەچەوساندەوە، چونکە مەولەوی لە (واقعی) ژیانیدا لە ناوچەیەکی (کرێن)و کەم نان‌و ئاوی وەك ناوچەی تاوگۆزی کە هەستێکی قووڵی بە تواناو لێهاتوویی و بەهرەمەندیی خۆی کردوویەتی بەم شاعیرە بەرزە، کە لەهەموو کون‌و قوژبنێکی دەوروبەری خۆی ئاگاداربێ ، نموونەی زاڵبوونی سروشت‌و داب‌و نەریتی (گەرمەسێر) یش لە شیعرەکانی مەولەویدا ئاشکراو ڕوونن،

تەنانەت لە بەناوبانگترین وێنەیان کە شینی شاعیرە بۆ مەرگی خاتوو(عەنبەری) خێزانی وتوویەتی [١٧] :

شووڕای عاشوورا دیسان بەزمش بەست
(موحەرەم) ئاما (مەحرەم)شی نەدەست

ئەو خەریك نەچۆڵ شام عەدەم دا
من نە (کەربەلا)ی سارای ماتەم دا

ئەو(یەزید) مەرگ وە ئەسیر بەردە
من زادەی (زیاد) خەم پاقیر کەردە

بازارەن، وادەی مامەڵەن ساقی
هەی بگرە فانی ، وەی بدەر باقی

ڕۆ، (حسەین) ئاسا فەردا، کە ڕۆبۆ
داخۆ سەر جەکۆ، لاشە جەکۆبۆ

شوورا ڕۆژی دەیەمینی مانگی عاشورایە کە مانگی محرمە . ئەڵێ : شورای عاشورا دیسان بەزمی خۆی گێڕا ، مانگی محرم هاتۆتەوە بۆ گریان و زاری چونکە مەحرەمی هاوسەرم لە دەست چو، ئەو لە چۆڵۆ بیابانی ئێوارەی نەبونی- یا وڵاتی شام دا ئەسوڕێتەوە من لە دەشتی کەربەلای ماتەمی دا. ئەو یەزیدی مردن

---

[١٧] -مەولەوی: بەرهەمی و شتێك دەربارەی سروشت. (د. عیزەدین مستەفا رەسوڵ) لا (١٣٠).

هات‌و بردی ، من عبیدالله ی کوڕی زیاد پیێ چەقاندوومەتەمەتە قیری ماتەمی مانەوەوە. ئۆف بازاڕ گەرمە وەختی کڕین‌و فرۆشتنە . دە سامەی گێری فەلەك وەرە ها ئەوە گیانی ئەمانەتی وەرگرەو ژیانی هەتا هەتایی پاش مردنم بدەرێ .. بەیانی کەڕۆژی دەی محرمە، رۆ رۆی تازیەی حسینی بۆ ئەگرم [18] ئاخۆ منیش دەردی حسێن سەرم لە کوێ بکەوێ‌و لاشەم لە کوێ بێ؟ [19]

لێرەدا شارەزایی تەواوی (مەولەوی) لە کارەساتی کەربەلا، شۆڕشی ئیمام حوسێن دیارو ئاشکرایە، بەڵکو شاعیر کاتی ناوی (کەربەلا) ئەهێنێ وەکو زۆربەی شیعرەکانی دوو مەبەستی هەیە لەوشەی (کەربەلا) وەکو شوێنی ڕوداوەکە لە لایەکەوە لە لایەکی ترەوە مانای وشەکە (کرب‌و بلاء) واتە خەفەت‌و گرفتاری ، نەك تەنها ئەوە بەڵکو کاتێك باسی سەری حوسەین ئەکات ئاماژە بەو کارەساتە ئەکات .. کاتی خێزان‌و بنەماڵەی حوسەین بە ئەسیری ڕەوانەی شام کران بۆ لای (یەزید)و سەری ئیمام حوسەینیش وەکو دیاری بۆ لای (یەزید) برا، دوایی فاتمیەکان بردیان بۆ (میسر)و مزگەوتی (رأس الحسین) یان لەسەر دامەزراند . مامۆستای کۆچ کردومان (علا الدین سجادی) جوانی بۆ چووە کە سەبارەت بە مەولەوی ئەڵێت : مەولەوی هەم خۆشخوانی حەقپەرستی بووە، هەم نەوا خوانی بەزمی سەرمەستی . ئەگەر بە وردی ئەو چامەیە بخوێنینەوە کە بۆ دۆستێکی (جاڤ) ناردووە کەلە کوێستان ماوەتەوەو لەگەڵ عیلدا نەگەڕاوەتەوە بۆ (گەرمەسێر) داوای لێ ئەکا کە بگەڕێتەوەو پێی ئەڵێ درەنگە ئەوەی مەبەستمە لەم پارچە هۆنراوەیەدا ئەم بەیتانەن :

---

[18] –مێژووی ئەدەبی کوردی – علاو الدین سجادی – چاپی دووەم – ١٩٧١ لا (٢٩٦– ٢٩٧) .

[19]–مێژووی ئەدەبی کوردی – علا الدین سجادی – لا (٢٩٦– ٢٩٧) .

قازان چون یاران ئاواتە خوازان
قەتارە بەستەن مەکەران ڕازان

بێ لەیل ،ئاخ، ئامێ جە ئێلاخەوە
پەی ئاخ داخ داخ تەک دان بە (ئاخ داخ) وە

جەیرانان گەل گەل تازە کەردەن مەیل
فەڕ وەستەن ئەو زێد پای هەردەی دوجەیل [20]

چەم سیاوەکەی وەناز دیاکەم
سەر ڕەوێلەکەی جەرەم جیاکەم

هالای سەر مەستەن وەشنۆی لەیلاخ
بۆی نەو پاییزش نامان وەدەماخ

شەماڵ شۆ هۆرکەر بەهر بێ درەنگ
سەیلو تەم زەردیی دیەو دڵو ڕەنگ

هوونەی سەیل چەم وەشە تاوان دا
تەم دڵ وە ڕووی زاخان کاوان دا

[20] -دیوانی مەولەوی – کۆکردنەوە – مەلا عبدالکریمی مدرس لا (١٦٣ – ١٦٦) .

تاکو دەڵێت :

گیج مەوەرد پووشش بەو هەناسەوە
سروەی پووش مەوات جە رووی تاسەوە

ئازیز شۆخ شەنگ شیرین تارەنی
ئا هووی بێ ئاهووی وەش ڕەفتارەنی

جەڵەو جەڵەو گەل سپی تەتاران
دین دیدەکەت وەچەم مداران

ئێڵاخان سەردەن بازشان ، ئامان
گەرمەسیر وەشەن بۆرێ وەدامان

تا گێران یاران ئاهوان ڕەم ڕەم
با جت وەگەردەن ، خەراجت وە چەم

مەولەوی لەم پارچەیداو لە پاش سەرەتاو ڕێگە خۆش کردن، ئەمجارەش رو لە گەرمەسێر ئەکات دووربینی چاوەکانی ئەخاتە سەر ڕێگە عێڵ کە کاتی گەڕانەوەیانە دیسان بەرەو (گەرمیان)و ئەڵێت : قازەکانی کوێستان لەبەر سەرمای زستان هاتنەوە بۆ(گەرمەسێر) وەك هاوڕێیانی موشتاق ڕیزیان بەستووە قسە ئەکەن، بەڵام داخی گرانم لەیلیان لەگەڵ نەبوو، بە داخ و حەسرەتەوەو بە تەنیا هاتنەوە لە داخی بێ لەیلیدا باڵیان داوە بە کێوی (ئاخ داخ) ەوە ئەم کێوە وا لە نێوانی شاری خانەقین و دەشتی (بن کورە)و (قەسری شیرین) دا ، ڕەنگە مەولەوی کە سەردانی بەگزادەکانی ئەکرد لە قەڵای (شیروانە)

لە دەشتی شیروانەو کەلار زۆرجار لەم ڕێگەیەوە هاتبێت چونکە لەو سەردەمەدا ڕێگەی بنکوورە ڕێگەی سەرەکی هاتوچۆی نێوان عێراق و ئێران بووە، وەکو لە گەشتەکانی جیمس بنکنغهام و منشی البغدادی بۆمان ئاشکرا ئەبێت ،ئەمجا مەولەوی ئەڵێت : ئاسکەکان کۆمەڵ کۆمەڵ مەیلیان تازە کردووەتەوەو هاتونەتەوە بۆ گەرمیان و فەرو بەرەکەتیان خستۆتە مەنزلگەی یاران، کەچی لەگەڵ ئەم سەرماو سۆڵەدا کە کۆچی بەهەموو هاوینە خورەکان کردووتەوە بۆ (گەرمەسێر) هێشتا ئاسکەچاو ڕەشەکەی من سەرمەستی شنەی کوێستانە بۆنی پایز نەیداوە لە کەللەی . مەبەستی شاعیر لە ئاسکەکان دەستەی نازداران و ، مەبەس لە ئاسکەکەی خۆی خۆشەویستەکەی خۆیەتی ، پاشان هاواری بۆ شەماڵ ئەباو ئەڵێ : مادەم ئازیز هێشتا ئاگای لە سەرمای پاییز نی یە، شەماڵ تۆ بە بێ تەفرە پێدان هەڵسە بڕۆ لافاوی چاوەکانم و تەمی دڵم و زەردیی ڕەنگم لەگەڵ خۆت ببە ، تەمی دڵەکەم بنێرە بۆ شاخەکان تا ئازیز سەیری ئەم لافاوو تەم و گەڵا زەردانە بکا بۆی دەرکەوێ کە وەرزی پاییز هاتووە تاوەکو ئیتر ماتل نەبێ لە کوێستان و بگەڕێتەوە لامان .

ئەمجا شاعیری عاشق لاشەی خۆی ئەشوبهێنێ بە پووش لەبەر لاوازی و سووکی و وشکیەوە،چونکە پووش زوو گڕ ئەگرێت واتە : پووشی لەشی عاشقە داماوەکەت خولی ئەخوارد بە دەم بای هەناسەی ساردەوە ، بە سۆزو ئیشتیاقەوە ئەیوت ئازیزەکەم تۆ ئاسکێکی شۆخ و شەنگ و بێ عەیبی ، زۆر جوان تار ئەکەوی لە ئاسکەکانی تر . ئەمجا ئەڵێ گەلە ئاسکە سپی یە تاتاری یەکان چاوەڕێ ی چاو پێکەوتنی چاوتن و کوێستانەکان ساردن، دەخیلم دەسیان لێ هەڵگرە، گەرمیان خۆشە وەرەوە بۆ داوێنی چیا لە کۆتاییدا ئەڵێت : وەرە بۆ گەرمیان تاکو مەلی ئاسکەکان- کەیارەکانتن- (باجت) بگرنە ئەستۆی خۆیان و خەراجت لەسەرچاو بۆ دانێن و بۆت بهێنن ، مەولەوی کە باسی گەردەن و چاو

ئەکا ئەیەوێ ئیشارەت بۆ ئەوە بکا کە جوانیی گەردن و چاوی ئاسک بەناوبانگە[21] ئەو کەسەی شارەزاییەکی تەواوی نەبێ لە جوگرافیا و مێژووی ئەو ناوچەیە کە (ئاخ و داخی) تێدایە واتە شوێنی ئەو شاخەو وشەی ئامادەبوونی دڵدارەکان کە (باج) وەگەردەن گرتنن و خەراج دانەکەی (مەولەوی) تەنها یەك لایەنی تێئەگا دەنا لێرەوە مەبەستی (مەولەوی) ئاشکرایە لە بەکارهێنانی وشەی (باج) چونکە وابزانم لە لایەکی ترو لە شوێنێکی تریش ئاماژە بۆ کەسایەتی خۆشەویستەکەی ئەکات کاتی ئەڵێ گەرمیان خۆشەو وەرەوە بۆدامێنی (چیا) واتە (ئاخ و داخ) ، چونکە لە دێر زەمانەوە تیرەی (جمور) واتە (گرەموور)کە تیرەیەکی سەرەکی هۆزی (باجەڵانن) لە کاتی خۆیی هاوینان ئەڕۆیشتن بۆ (داڵهو) و زستان ئەهاتنەوە بۆ گەرمەسێر - وەکو سەید تاهیری هاشمی چەند جارێك لە هەوارگەی دڵا ، ئاماژەی بۆ کردووە- لێرەدا جارێکی تر جوانکاریو یاری کردنی مەولەوی بە وشە بۆمان ڕوون ئەبێتەوە، دەنا (جاف) لە دەوروبەری (ئاخ و داخ) نیشتەجێ نەبوونە. هەروەکو لە پێشەکیدا وتم ، مەولەویو خزمانی لەو سەردەمە لە سنووری میرنشینی (باجەڵان) کە سەر بە ناوەندی (زەهاو) بووە، جگە لەوەی کەلە هۆنراوەکانی مەولەویدا سەرەڕای ئەو کێشە خۆماڵیانەی کەهەیانە ، کە ئەویش کێشی دەبڕگەیی یەو بووەتە سامانێکی بەنرخ بۆ ئەوانەی ئەیانەوێ لە بارەی کێشی هۆنراوەی کوردیەوە بنووسن، سەرەڕای ئەو کێشەی مۆسیقایەکی ناوەوەش هەیە[22] لە کاتی خوێندنەوەو بیستنی دا بۆمان دەرئەکەوێ لە هۆنراوەکانیشیا شتێك لە ((رەمز)) مان بۆ دەرئەکەوێ، ئەمەش زیاتر لەو هۆنراوانەیە کەبەلای فەلسەفەی سۆفیەتی دا ئەڕۆن، جگە لەمەش وەسفی

---

[21] -دیوانی مەولەوی-لا (١٦٦) .

[22] -دەقەکانی ئەدەبی کوردی - علاالدین سجادی (٩٧٨) لا (٩٦).

گوزارشتی لە بەرهەکانیا زۆربووە. مەولەوی زۆر شەیدای دەوروبەری (زەهاو)بووە بۆیە لە زۆر شوێندا باسی زەهاو ئەکات لەهەمان کاتدا باسی سەرچاوەی ڕووباری (ئەڵوەن) ئەکا کە لە ڕێژاوەو لە بەرزاییەکانی (داڵهو)دا سەرچاوەکەی هەڵئەقوڵێت وەکو ئەم بەیتە:

دیدەم (ڕێژاوە) ، ڕوخسارم (زەردەن)

جەداخ (یاران)، (پیران)م کەردەن [٢٣]

وەکو ئاماژەم کرد (ڕێژاوە) سەرچاوەی ئەڵوەنەو زەردەو یاران و پیرانیش سێ دێن کە ئەڵوەند بە لایاندا تێپەڕئەکات تا ئەگاتە قەسرو (خانەقی) . جگە لە یاری کردنەکەی مەولەوی بە وشەکانەوە، کە چوار (تەوریە) ی تێدایە واتا ئاساییەکانیش ئەیدەن بە دەستەوە [١] (مەولەوی) شارەزاییەکی تەواوی هەیە لە جوگرافیای گەرمیان . دێ بە دێی ناوچەکە ئەناسێت وئەزانێت ئەو شوێنانە بە چییەوە ناوبانگیان دەرکردووە، وەکو لە لاواندنەوەکەی کەبۆ قادر بەگی کەیخەسرەو بەگی جاف وتویەتی کە بە گوللەی وێڵ کوژراوە کە تیایدا هاتووە :

وادەی خاونی‌یەن، وادەی شکارەن

دەشتەکەی پای هەرد (شاکەل) دیارەن

---

[٢٣] –ڕۆژنامەی (هەرێمی کوردستان) ژمارە (٢٠) لە ٢٧/ ٤/ ٢٠٠٠ ڕەئوف عوسمان بەرەو میهرەجانی مەولەوی – مەولەوی و بەلاغەت .

بەو هیلال ناڵ کو مەیت خۆش دەو
مانگ شادی زەوق هەردان بکەر نەو
حەلق جەیرانان تەشنەگی بێ شۆن
ئینتظار ئاوصاف تێغ تۆن
تاریك بێ شەوگار شەو زیندەداران
گیریا تەمام بەدر روخساران
شیویا یانەی دەروون پڕ خاران
کنیا دەستەی زوڵف شیرین نیگاران
سیاماڵ ماتەم، سەرکۆمار دڵ تەنگ
طە لەبە پەشیو، مەدرەسە بێ دەنگ
هیچ دیار نی یەن کەست جەویر بۆ
مشیو گەرمیان خاکش دڵگیر بۆ[٢٤]
هەرساڵێ چەندوەخت سەر هەرد لەیلاخ
وەبۆی هام دەمیت دەماخ مەکەرد چاخ
دڵەی گەرمیان نەوچەند وەختەدا
مەسۆچیا وەجۆش دووریی سەختەدا
ئاخر گەرمیان سارێش کەرد زامت
بی وەهام دەمت تا رۆی قیامت

---

[٢٤] -دیوانی مەولەوی لا (٤٧٣- ٤٧٤) .

دەرد گەرمیان وە ئێلاخ یاوا

گەرمیان وەحاڵ ئێلاخ دڵ تاوا

مەرگ بێ وادەت عەجەب ڕەنگی ڕەشت

شین وست ئەو دنیا، شادی ئەو بەهەشت

شاعیر لەم لاواندنەوەیدا ئەڵێت : وادەی خەوی مەرگ نیە، وەختی ڕاوە، هەستە دەشتی داوێنی هەردەکانی (شاکەل) دیارە کە جێگای ڕاوتە دیارە ئەم گەنجە لە کاتی ڕاوو شکاردا بووەتە گوللەی وێڵەوە ، ئەمجا باسی ئەسپ و سواری ئەسپی خۆش غار ئەکا ئەڵێ : هەستە سواربە بچۆ بۆ ڕاو هەردەکان نیشانە بکەوبانگی شادیو زەوقیان تازە بکەرەوە قوڕگی ئاسکەکان تینووی ئاوی ساف تیغی تۆن بە هۆی مەرگتەوە شەوی شەونشینی کەران تاریك بوو چونکە تۆ مایەی ڕووناکی شەویان بووی، خانووی دەستەکانت وێران بوو پڕە لە دڕك و، نازاران لەبەر مردنی تۆ ئەوەندە گران چەپکی زوڵفی خۆیانیان لە بن هەڵ کێشا، بە هۆی مەرگتەوە ناودەوارەکان تەعزییەیەو سەرۆك هۆزەکان خەفەتبارن و فەقیەکان پەشێون و حوجرەکانیان دەنگی خوێندنی لێوەنایەت، لەوە ئەچێ کەست لەبیر نەبێ و نیازت هەبێ سەرکەوی بۆ کوێستان، وادیارە ئەمساڵ گەرمیان خاکی دڵگیرە بۆیە وا جێی ناهێڵی ، سەرهەردی کوێستانەکان ، هەرساڵی چەند مانگێك دەماخی خۆیان بە هاوڕێیەتیی تۆ قەڵەو ئەکردەوەو لەو چەند مانگەدا (گەرمیان) لە تاو جۆشی سەختی دووریی تۆ ئاگری تێ بەرئەبوو، وەئەسووتا ، ئاخری (گەرمیان) زامی دووریتیی سارێژکردو گرتیتیە لای خۆی تا ڕۆژی قیامەت، کوێستانیش تووشی دەردەکەی جارانی گەرمیان بووەو ئەوەندەی بەزەیی بە کوێستانا هاتەوە دڵی توایەوە بۆی ، مەرگی ناوەختت ڕەنگێکی سەیری ڕشت ، شینی خستە دنیاو بەهەشتی پڕکرد لە خۆشی.

مەولەوی زۆر بە جوانی باسی کاروانی زەوارەکانمان بۆ ئەکات کە بە (گەرمەسێر)ا ئەرۆیین بۆ زیارەت لەگەڵ مەراسیمی (قافڵە)و قافڵەچیەکان، و پێش قافڵە تەنانەت دەنگەکان هەموو جنگو جەواڵەکە لە کاروان دا بەکارهێنراون و دەست نیشانکردنی جێگەی مەبەستو کاتی هاتنی زەوارەکان کەلەو سەردەمەدا بە سواری وڵاخ بووە ، بۆیە فرەجار ئەو کاروانانە لە کاتی بەهاراندا هاتوون تاکو تۆشی زەرەرو زیانی گەرمای دەشتی (کەربەلا)و (نەجەف) نەبن هەروەکو ئەڵێت :

هام دەردان ئامان ئەرمەندەن هۆشم

صەدایێ وەشەن مەیۆ نە گۆشم

جمان زیڵەی زەنگ زەواری مەیۆ

زرنگەی قافڵەکەی وەهاری مەیۆ

قافڵەچی ئامان ، دادەن دەخیلم

بنەکدار خەم خەیلێ زەلیلم

نەڕای تیجارەت ئەمیر وەلی

تۆ مایەی ڕەواج عەباسو عەلی

ساتێ قافڵەکەت ساکن نە سەیر بۆ

یەك عەرزی دیرم : ئۆغرت خەیربۆ

گێج زرێوار هەرسم مەوج وەردەن

سارای مەریوان تەمام هەڕ کەردەن

بازش هەناسەم صوب وەنەش دەرۆ

یەخ کەرۆ قەتار ئاسان بۆیە ڕۆ [٢٥]

---

[٢٥] -دیوانی مەولەوی (٤٩٩- ٥٠٠) .

ئەمجار وەسۆزەن موژەی جۆش وەردەم

سەرنووك قەڵەم ئاخ سۆراخ كەردەم

وەبەند دووباد مەینەت جگەر

بوو رازە تاتای جەواڵان یەكسەر

قەیاسەی قایش پۆسەكەی جەستەم

حەڵقەی چەڵەمە پێشەی شكستەم [٢٦]

مامۆستا مەلا عبدالكریمی مودەریس ئەڵێت : مەولەوی جارێكیان گوێی لە دەنگی كاروانێكەوە ئەبیٚ و بەو موناسەبەتەوە بە خەیاڵ قافڵەچی یە كە بانگ ئەكاو لەگەڵیا ئەكەوێتە گفتوگۆ ئەمجا ئەڵیٚ شێوەی قەسیدەكە لەوە ئەچیٚ لە ناوچەی (زەهاو) بوو بیٚ وتبێتی واتە : هاو دەردینە ئەگەر هۆشم لای خۆم بیٚ وا ئەزانم دەنگێكی خۆشم دێتە گویٚ ، وەك بڵێی دەنگی كاروانێكی بەهاری دێتە گوێم ، دەخیلم كاكەی كاروان چی لێرە لەسەر ماڵی خەمو خەفەت دانیشتووم و زۆر زەلیلم ، سوێندت ئەدەم بەوەی كە بووە مایەی ناوبانگ دەركردنی حەزرەتی عەلی و عەباس، لەبەر خاتری بازرگانیی حەزرەتی (عەلی) تۆزیٚ لێرە كاروانەكەت ڕاوەستێنە قسەیەكم هەیە با پێتی بڵێم ، قسەكەشم ئەوەیە -بۆ كویٚ ئەچی جاریٚ بمێنەرەوە ، لەناو كاروان چی یەكانی كوردستان باوە سوێن بە بازرگانی حەزرەتی عەلی و عەباس ئەخۆن ، جا ئەڵیٚ : زرێباری فرمێسكم شەپۆلی داوە دەشتی مەریوانی كردووە بە قوڕ ، جاریٚ مەڕۆ تا بەیانی ، با هەناسەی ساردم دەشتی مەریوان كزر ئەكاتەوە تا ولاخەكانت نەچەقن ، بە سوزنی جوش

---

[٢٦] -دیوانی مەولەوی - (٥٠١) .

خواردووی برژانکێشم کە بە نووکی قەڵەمی داخ و خەفەت کون کراوە وە بە بەنی دوولۆی مەینەت کەبەنی جەرگە، جەواڵەکان یەکە یەکە بدوورەوەو پێستی لەشم بکە بە قایش وەك بەرەزووانە بۆ توندکردنی قەیاسەکەو ئێسقانی شکاویشم وەك ئەڵقە داتاشەو بیکە بە چەڵەمە بۆ توندکردنی قەیاسەکە . (ئەنجام) لەو چەند نمونانە کە باسمان کرد پەیوەندی نەپچراوی مەولەویمان بۆ ئاشکرا ئەکات چ بە کەسایەتیو ناودارانی ((گەرمەسێرەوە)) چ ئاشنایەتیی بە شاخو دەشتو هەردو ڕووبارو کۆچو کۆچ بارو دابو نەریتی کۆمەڵایەتی گەرمیان ، وەکو خێڵ بەرەو خوارو خێڵ بەرەو ژووربوون،یاخود شینو شاپوری ناوچەکانی (گەرمەسێر) بەڵام ئەگەر بە وردی تەماشای بەرهەمەکانی مەولەوی بکەین، ئەوە نمونەی زیاترمان بۆدەرئەکەوێ وەکو ئەو تەنیا (بەیتە) کە هێرش ئەکاتە سەرزەهاوو ئەڵێت [٢٧]:

دزەکەی زەهاو زاو زۆکەردەن

هەردزێ حەودز پەی ویش ئاوەردەن

لام وایە ئەم بەیتەی لە کاتی ڕوخاندنی میرنشینی (باجەلان) وتوە کە دەسەڵاتی میرەکانی بەسەر زەهاوەوە نەماوە لە پاش ساڵی ١٧٧٥ ز بە دواوە واتە پێش کۆچی دوایی مەولەوی لە (١٨٨٢) واتە پێش کۆچی دوایی بە حەوت ساڵێك یا لە دوای کۆچی دوایی (ئیبراهیم پاشا) ئاخرین میری بەهێز لە زەهاو کەلە ساڵی ١٨٦٠ دا کۆچی دوایی کردووەو لە ڕێژاو نێژراوە ، بەڵام لە باس کردنی گەرماو سەبونی گەرمەسێر لە زۆر جێگەدا لە دیوانەکەی باسی گەرمای گەرمیان ئەکات وەکو :

---

[٢٧] -دیوانی مەولەوی لا (٢٥٤) .

هامن ،ها ، من وار، گەرمیش جۆش ئاوەرد

فەزای نەزم بەزم نەوگوڵاڵان بەرد

بووڵ وە یانەی جەم نەو گوڵاڵان شەند

چەمەن بیٚ نەوای ناڵەی بولبول مەند

تای بە ڕەزای شەنگ نەسای موغاران

شێونا چون زوڵف تەعزیە داران

ها، کاوان، کاوان دڵ چون دڵ ڕیشان

هەڕدان وەسەردا هەردان پەی وێشان

دووریت ئاێر وست وەیا نەکەی من

بانی یانەی دڵ وێرانەکەی من

هەوا ئاێرین ، سەروەخت ئاێرین

دڵە ئایرین ، بەدبەخت ئاێرین

وەی گشت ئایرەوە خەیاڵم خامەن

پوختم ناپوختەن، فامم نەفامەن

لەم قەسیدەیدا وەکو د. عیزەدین مستەفا ڕەسول ئەڵێت : تابلۆیەکی ڕەنگینی هاوینمان بۆ ئەکێشیٚ و گڕەی هاوین و گەرما و تینوویەتی و بەردی سوورەوەبووی بەر گڕی ڕۆژ کە لە دەشتی شارەزوورو ناوچەکانی گەرمیان زیاتر دیارن ، لەبەرئەوە کە دووری گڕو هەناو سووتاویی دێتەوە یاد دەبیٚ هەر ئەو هاوینە لە سروشتدا هاوتای ئەو جۆرە تەجروبەیەی ژیان بێت ، چۆن خۆش و گەشەو درەوشەی بەهارو سەحەریی گەرووی نەی زۆرجار وێنەی ژیانی خۆش و دڵخۆشکەربوون، پەنا ئەباتە بەر کەرەسەی هاوین، یاسروشت لە هاویندا و

دیمەنی هاوینی گەرمەسێرو شارەزوور کراوە بە دڵەی گڕ تێپەڕبووی سووتاوی دووری ، هاوینیش بەم جۆرە چۆتەناو چوارچێوەی هۆنراوەیەوەجارویاریش پارچەی تایبەتی بۆ تەرخان کراوە ، مەولەوی بەڕاستی لەم جۆرە باس و تەشبیهاتەدا وەستایە، لە یەکخستنی تەجروبەی ژیان و دەروونی خۆی لەگەڵ ڕووداوو دیمەنی سروشتدا بەڕاستی هونەرمەندە [٢٨]:

ئەوەی ماوە بیڵێین کە بەرهەمەکانی مەولەوی واتە هەموو شیعرەکانی چ ئەوانەی لەبەر دەستدان چ ئەوانەی فەوتاون لەسەرچاوەیەکی ڕوون و بیرێکی قرە وردی ئەوتۆ هەڵقولاون چونکە مەولەوی وەك ئەندازیارێکی سەرکەوتوو نەخشەی توخمەکانی سروشتی کێشاوە فووی ژیانێکی ئەبەدیی کردووە بە بەریدا کە بریتی یە لەو تەوژمە هەست و سۆزە پاك و بێگەردە کە مەگەر هەر لەوەوە هەڵقولابن [٢٩] وەبە جۆرێك وێنەکانی دەوروبەر و ڕووداوەکانی تۆمارکردووە کە بێگومان بڵێین مەولەوی لە چەند مەیدانێکدا لە ڕیزی پێشەوەی شاعیرانی کوردایە ، ئەگەر بابەتی سروشت کۆڵەکەیەکی قەڤ ئەستووری قوتابخانەی ڕۆمانتیك بێت، ئەوا مەولەوی دامەزرێنەری ئەو کۆڵەکەیەو خاوەنیەتی ، دیارە پیا هەڵدانی سروشتی ناسکی کوردستان و پڕکردنی دەماخی ئینسانی کورد لەم سروشتە تەلیسماوی یەو خۆشەویست کردنی لەلای بەشێکە لە نەتەوەپەرستی ، بەڵام بەم ڕێگا تایبەتی یەدا . [٣٠]

---

[٢٨] —مەولەوی : بەرهەمی و شتێك دەربارەی سروشت . د. عزەدین مستەفا رەسول لا (١٢٣– ١٢٤) میهرەجانی مەولەوی محەمەد مەلا کەریم ئامادەی کردووە (١٩٨٩) .

[٢٩] —شاعیرێتیی مەولەوی – ڕەئوف عوسمان– لا (٧٥) میهرەجانی مەولەوی

[٣٠] – شاعیرێتی مەولەوی – ڕەئوف عوسمان – لا (٧٢) .

لەگەڵ ئەوەشدا لەم لاولا هەندێ جار بەیتێك ئەدۆزرێتەوە، کە نیشتمان پەروەری مەولەویمان بۆ دووپات ئەکەنەوە ، وەك ئەو بەیتەی کە لە ژمارەیەکی گۆڤاری (پێشکەوتن) لە ساڵی ١٩٥٨ بڵاوکرابووە وە کە مەولەوی لە خوا ئەپارێتەوە : خۆری کوردستان هەڵبێت لە کتێبەکەی د. عیزەدین دا (الواقعية في الادب الكردي) تەرجەمە عەرەبیەکەی بڵاوکراوەتەوە ، لتشرق الشمس في افاق كردستان، لننجوا من الصعاب بيسر ، ئەو بەرهەمەی کە لەبەردەستدایە زۆربەی ئەوناماانەن کە بۆ دۆستانی وەك ئەحمەد بەگی کۆماسی و شێخ عەزیزی جانەوەریی و شێخ یوسفی نۆسمەیی و کەسانی کە جگە لە پەیوەندییەکەی بە بەگزادەکانی جاف گەرمیانەوە

بەڵام بە هۆی ونبوونی زۆربەی بەرهەمەکانیەوە نازانین پەیوەندیی لەگەڵ پاشاکانی (زەهاو) یاخود میرانی (باجەلان) چۆن بووە؟ ئەگەر بە چاکی یاخود خراپی و ئەگەر خراپ بووە بۆ ئەوەندە ناوی (زەهاو)و (رێژاو)و (زەردە)و (یاران) و(داڵەهو) ئەهێنێ ،مەگەر ئەوەندە ناوی شوێنەکانی هەورامانی هێنابێ : بۆیە ئەتوانین بڵێین :-

مەولەوی پەیوەندییەکی ئەپچڕاوی هەبووە بە مەڵبەندو ناوەندی (گەرمەسێر) ەوە واتە (زەهاو) بۆیە ڕەنگدانەوەی ئەو پەیوەندییە لە بەرهەمەکانیدا ڕوون و ئاشکران .

لەهەمان کاتدا ئەتوانین وەڵامی بەشێك لەو پرسیارانەی کە مامۆستامحەمەدی مەلا کەریم سەبارەت بەبەرهەم و ژیانی مەولەوی یەوە کردبووی بدەینەوە کەئەڵێت ! مەولەوی کەلە سەردەمی نالی و سالم و مستەفا بەگی کوردیدا شاعیر بووە و لە پاڵیانا واتە نزیکی سلێمانی ژیاوە، چۆن بووە وا بە هیچ جۆرێ توخنی ڕێبازی شیعری ئەوان نەکەوتووە ، بەڵێ بە هۆی دانیشتنی (مەولەوی) لەناوچەی (تاوگۆزێ) و پەیوەندی بە (زەهاو)و شێخەکانی (هەورامان)وە مەولەوی بە شێوەی گۆران یاکو (هەورامی) هۆنیویەتەوە ، لە کۆتاییدا ئەڵێم دەریای شیعرو

بەرهەمەکانی مەولەوی غەواصێکی زۆربەتوانای ئەویۆ قەڵەمە کۆڵەکەی بەندەش هەرئەوەندەی پێئەکرێ ، ئەوەندەم ماوە کە بڵێم مێژووی کەلەپوری سیاسی و ڕوناکبیریی کوردیمان وەکو (شاخە سەهۆڵیەکان)ی ناوی ئۆقیانووسەکانن ، ئەوەندەی دیارە ، هەزار ئەوەندەی هێشتا هەرنوقمە ئومێدەوارم لە ئایندەدا بتوانین چەند بەرهەمێکی نوێی (مەولەوی) بدۆزینەوە تاکو زیاتر لە ژیان و بەسەرهاتی ئاگادارو شارەزابین، چونکە هەروەکو بۆمان دەرکەوت مەولەوی تا چ ئەندازەیەك شارەزای (گەرمەسێر)و ناوچەکانی بووە، و چەندێك پەیوەندی لەگەڵ خەڵکی ناوچەکەو ناودارانیدا بەهێزبووە..

چونکە خۆی یەکێك بووە لەوانەی کەلەسەر ناوچەکە واتە سنووری گەرمەسێر ئەژمێررێن ..

کەلار
٢٠٠٠/٥/٩

سەرچاوەکان :

١- دەقەکانی ئەدەبی کوردی – علاوالدین سجادی – چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد – ١٩٧٨ لا (٩٣) .

٢- دیوانی مەولەوی – کۆکردنەوە ، لێکۆڵینەوەو لێکدانەوە، لەسەر نووسینی – مەلا عبدالکەریمی مودەریس لا (ب) سەرەتا .

٣- مەولەوی – بە خامەی زانای بەناوبانگی ئەدەبی کلاسیکی کوردزان مامۆستا سەید تاهیری هاشمی – گۆڤاری (مامۆستای کورد) (سوید) بەهاری ١٩٨٩ – ژمارە (٧) لا (١٠) .

٤- حقائق عن اللغە الکردیە –ترجمە کاکەی فەللاح عن الفارسیە ، تعریب (مصطفی صالح کریم) جریدە التاخی ١٩ اب ١٩٧٠ – الاربعاء – صفحة ثقافة کردیة .

٥- دیوانی مەولەوی – مامۆستا مەلا عبدالكەریمی مودەریس لا (٢٤٣ – ٢٤٤) .
٦- بڕوانە : زانای ناودار خانای قوبادی - محەمەد ساڵح ئیبراهیمی (شەپۆل) گۆڤاری (ئاوێنە) ژمارە (١٠) ساڵی (١٣٧١) .
٧- دیوانی مەولەوی لا (٣٠٧ – ٣٠٨) – مامۆستا مەلا عبدالكەریم .
٨- هەمان سەرچاوە لا (٣٥٥) .
٩- شاعیرێتی مەولەوی – ڕەئووف عوسمان لا (٦٧) میهرەجانی مەولەوی .
١٠- دیوانی مەولەوی لا (٣٥٧- ٣٥٨) .
١١- مەولەوی – بەرهەمیو شتێك دەربارەی سروشت (د. عزالدین)
١٢- مێژووی ئەدەبی كوردی علاءالدین سجادی لا (٢٧٦) مەولەوی – چاپی دووەم.
١٣- دەقەكانی ئەدەبی كوردی – علاءالدین سجادی لا (٩٥) .
١٤- دیوانی مەولەوی لا (٤١٦- ٤١٧) مامۆستا مەلاعەبدولكەریمی مودەریس .
١٥- هەمان سەرچاوە (٤١٨ – ٤١٩) .
١٦- هەمان سەرچاوە لا (٤٢٠) .
١٧- مەولەوی : بەرهەمیو شتێك دەربارەی سروشت د. عزالدین مستەفا لا (١٠٣) میهرەجانی مەولەوی .
١٨- مێژووی ئەدەبی كوردی – علاءالدین سجادی – چاپی دووەم (١٩٧٠)
١٩- مێژووی ئەدەبی كوردی – علاءالدین سجادی لا (٢٩٦- ٢٩٧) .
٢٠- دیوانی مەولەوی – كۆكردنەوەی مامۆستا عەبدولكەریمی مودەریس لا (١٦٣- ١٦٤) .
٢١- هەمان سەرچاوە لا (١٦٦) .

٢٢- دەقەکانی ئەدەبی کوردی – علاءالدین سجادی (١٩٧٨ – لا ٩٦)

٢٣- بەرەو میهرەجانی مەولەوی – مەولەوی‌و بەلاغەت- ڕەئوف عوسمان – ڕۆژنامەی هەرێمی کوردستان -ژمارە (٢٠) لە ٢٧/ ٤ / ٢٠٠٠

٢٤- دیوانی مەولەوی لا (٤٧٣ – ٤٧٤)

٢٥- هەمان سەرچاوە (٤٩٩-٥٠٠)

٢٦- هەمان سەرچاوە لا (٥٠١) .

٢٧- هەمان سەرچاوە لا (٢٥٤) .

٢٨- مەولەوی -بەرهەمی‌و شتێك دەربارەی سروشت د. عیزەدین مستەفا رەسول – (١٢٣- ١٢٤)

٢٩- شاعیرێتی مەولەوی – ڕەئوف عوسمان – لا (٧٢) میهرەجانی مەولەوی .

٣٠- هەمان سەرچاوە لا (٧٥) .

گەشتێك بە ژیان‌و شیعری مەولەویدا .